

որմէ յետոյ կը շարունակեն. 1. Այլ աղաթը որ ասի նախ քան զճալակէ խորհրդայն... Մարմին ըստ անապական. էլ 94ա—95ա. 2. Ցեռանէ ներքինի Լաֆանայոյ խրատը եւ սահման վերջոյ գրեւ զործոյս. Գանգի բազում ինչ եցոյց... էլ 96բ—100ա. 3. Եւամենի եւ քաջ վշպի Միթիթարոյ գոշի խտտութեան ճշնարթի եւ բան ի բուն հնեւորի ասացեալ զաղաթի ժամ սր պատարագին. 8բ ած իմ յո ըս բան հար. էլ 100բ—102բ. 4. Կարգաւորութիւն հասարակաց Աշոփից երկնայի ժամուն. էլ 112բ—127ա. 5. Խաղաղական ժամուն. էլ 127ա—135ա. 6. Հանգստեան ժամուն. էլ 135ա—142բ. 7. Հաւատով խտտովանիմ, հանգերմ նախագրութեամբ. էլ 142բ—155ա. 8. Ամենակալ ամենանման ած յամի աշլ. որ յամի էլ 155ա—159բ. 9. Երեքանձնեալ գրութիւն միով բնութեամբ եւ եւութեամբ. էլ 159բ—161բ. 10. Մեղայ ամենաոր. էլ 163բ—167բ. 11. (կետա) Սուրբ ած եւն. էլ 168ա—169բ. 12. Աշխարհ ամենայն. էլ 170ա—172բ. 13. Աւաւաւ լուսոյ. էլ 172բ—175ա.

ՅԻՇԱՍՏԱՅԱՐԳՈՒԹԻՒՆ Է ԲԱՆ. միակ լուսանցարութիւնն է՝ ամենէն վերջ եւ օտար գրէ՝
 - էլ 175ա. Գրեւնաթ թիւն իդ իդ ընդ նմին որ ինի ափք թիւն (= 1774):
 (Ըարանակիւն) 4. Յ. ԱՄՈՒՆՆԱՐ

Ե Ղ Ի Շ Է

ՔՆՆԱԿԱՆ ՄԱՍԻՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յ.

Հազար Փարպեցի:

Փարպեցին՝ իւր Պարգանանց նուիրած էջերով՝ քննադատական ամենէն հաստատուն գետինը կը պարզէ մեր ուսումնասիրութեան համար, եթէ բանաստեղծ-պատմիչը Մարութասի եւ փրլնի Թարգմանութիւններէն նկարագրական պատահիկներ ինքզինուզէ իւր սողեցուն մէջ՝ տարբեր փայլ մը առլով անոցը, նայն իսկ երբեմն լայն յատարներ կը գտնէ անոցն մէջ իւր յանկուցիչ վիճիկին համար, իւր պատմական գէպքերու առոյգ նկարագրութիւնն ալ՝ կը բարձրացնէ ուղղակի ճշարտասան-պատմագրի հիմարուն վրայ, որոնք ոչ նուազ չքնաղ շինուածք մ'ունին:

Երկու Պատմագիրներու միեւնոյն նիւթին վրայ, զրթիէ նայն ուղղութեամբ գրելը, անտարակոյս, պատահական իրողութիւն մը չէ: Երկուքին մէջ ալ տիրող նկարագրական (littéral) ընդհանուր համակայնութիւնն անժխտելի ազդեա մը կը գտնէ երկու գրչներու միջեւ. «յետոյ՝ կարեւոր տարբերութիւններն իսկ նայն իրողութիւնը կը շեշտեն: Մենք կը պնդենք՝ թէ նկարագրական համակայնութիւնը կամ նոյնութիւնն երկու Պատմագիրներու գրչին տակ, նիւթի նոյնութեան աղբիւնք

չի կրնար բլլալ բացարձակապէս: Այսպիսի իմ մը կարելի կը պաշտպանել եթէ խնդիրն իմաստասիրական ծանօթ նիւթ մ'ընդլայնելու վրայ բլլար, կամ թէ միեւնոյն նիւթը միջոյն գրուէր երկու գրչներու առջեւ:

Այս նկատմամբ ցարդ երկու իրարու հակառակ մեկնութիւն տրուեցաւ. մին՝ երկու Պատմագիրներուն իրարմ անկախութիւնը, այսինքն՝ երկու պատմագիրներ իրարու գործերը չեն տեսած, նոյն իսկ Եղիշէն ժամանակագրական Փարպեցիէն յառաջ գնելով: Այս կարծիքը պաշտպանեց Չամշեան եւ այս սկզբունքով երկու Պատմագիրներու տարածայնութիւնը հաշտեցնելու գլուխ մ'ալ նուիրեց (տես Չամշ. Պար. Հոյ. Բ. էլ 120 եւ 456): Միւսն է երկու Պատմագիրներու իրարմ ունեցած կախումը. ըստ այսմ՝ Փարպեցին 'գամենայն մանրամասնութիւն պատերազմին Վարդանանց ուղղակի յեղիշեայ քաղէ եւ թէպէտ անձանթ չունայ ցուցանել զինքն պատմագրիդ, սակայն յաճախ առնու ի պատմութենէ նորին բազում բանն եւ դարձուածն, անգամ եւ ամբողջ պարբերութիւնն՝ ընդ այսմ ընդին եւ մի պահելով զօդ եւ զհեռեւեռութիւնն անցցն եւ իրաց, զորս առ Եղիշեայ դոյ տեսանել, Գ. Գ. Խալաթեան շերմ կերպով կարծեց պաշտպանել այս կարծիքն իւր 'Ղազար Փարպեցին եւ զործք նորին, ուսումնասիրութեան 117—120 էջերու մէջ: Այս կարծիքն անշուշտ յառաջ կու գար այն ժամանակագրական սխալ դատարարման, որով՝ սովորաբար եւ աւանդաբար Փարպեցին՝ Եղիշէն յետոյ կը գրուի: Բարեախառնեք՝ որ այս սխալի հերքումով պիտի չզբաղենք: Գ. Խալաթեան իւր իսկ գրքով՝ յետս կոչում ըրտա իւր վիճակներուն (Հատիւն 1895 Ապրիլ, համա. վերագոյն, եր. 38.):

Կը մնայ Չամշեանի կարծիքը, այսինքն թէ Փարպեցին չէ տեսած Եղիշէն՝ Վարդանանց միւս Պատմագիրը: Ասոր պէտք է կցել Հ. Յ. Գաթեր-ճեանի սր գիտադութիւնն ալ, որ երկու Պատմագիրներն իրարմ անկախ նկատելու հիմով կը համակայնի Չամշեանին հետ. — "2ի կրնար նոյն պէս ցուցուի թէ (Եղիշէ) Փարպեցոյն Պատմութիւնը կարգացած բլլայ, սայց եթէ գուցէ այն խօսքն, որ կ'ընէ 'առ մեծ սպարապետն Անտիոքոս', զուցէ նաեւ կապեալ նախարարաց ցանկին, Գաթերճեանի այս նկատմամբ ըրած ուսումնասիրութիւնը թերի մնացած է եւ հաստատարութիւնը միայն կը ձեւացնեն իւր գրածները (Հատիւն 1887, Յունուար): Յիբախ ցանկիս կը բազմազանութեամբ գիտանական կարծիքն սպառնացած տեսնել, որ ծանրակշիռ հանգամանք մը պիտի ունենար այսպիսի խնդիրներու մէջ: Սակայն իւր թոյլած հաստատարութեան մէջ վճռական բլլալ չի թուի 'Բնայն ինչ քոչն շերով, թէեւ շար Պատմագիրներու (Կորիւն, Եղիշէ, Նորենայի, Փարպեցի) գրուածներուն ժամանակագրական շղթան հիւսած ժամանակ բոլորովին կը կղզեացնէ Վարդանանց Պատմագիրը — "Միայն Եղիշէն է որ իրմ առջի Պատմագրութիւն մ'առջեւ ունեցած բլլալը տեղ մը բացայայտ չի ցուցներ, եւ ոչ ալ ուրիշներ զինքն առջեւնին ունին, ըստ այսմ Եղիշէն Պատմագրու

(էջ 204—206. 227—228). եւ միայն կը շեշտէ, կը քննադատէ, կը կենդանացնէ ինչ որ քաջին եւ կորովներուն շահաւորութիւնները կրնայ ցուցնել:

Գեր Պատմագրին տեղ տեղ զբոստանեալան-փիլիսոփայական խորհրդածութիւններն իսկ միակ քան մը կը ցուցնեն. այն է՝ աղբիւր մը. այս ինքն՝ արդէն գրուած մը՝ երբ յատուկ բառանուծներու կը վերածեն, առիթ կ'ունենայ զէպքերը լաւ ուսումնասիրելու եւ ի յետագումէ խորհրդածութիւններ ընելու: Այս ամէնը հանգարտ, ընդարձակ ժամանակ եւ լաւ կերպով պատրաստուած նիւթ կը պահանջէ: Պատակ վերջին վայրենանեալան վայր այնքան ծանրացում, «Յիկնայք փափուկ առանց իր այնչափ շքեղ ընդլայնումը, խոտովաւորին հիմնալի գրուազգ, փրկին հասուածները զբոստանեալան շատագոյնանին վերածելով նա՝ մակ յորինել, եպիսկոպոսներուն սիրանք զնելը, եւն եւն, առաջին գրութեան մը ժամանակ մտածելու բանքը չեն: Մարութեանն եւ փրկնայ փափուկութիւններ հոն չեն կրնար մտնել առաջին գրելով մը: Փարպեցին չէր կրնար քրին՝ թէ Պատակ ինչպէս զարգարեց ինքզինք: Նախարարական կամ մարդկանակն աստիճանին պաշտօնական զգեստը մը, պատահեալաւ այնպէս մանրամասնութիւններ երկրորդ դրոշմ մը միայն կրնար յետույ իւր պատմութեան մէջ, մանաւանդ Մարգարեան անկողնէն առկա փափուկութեանը ներկայացնելու համար: Փարպեցի ալ նոյն իրողութիւնները կը պատմէ, բայց պատմագրական համաշխարհութեամբ մը: Փարպեցու մէկ պարզ յիշատակութիւնը կամ ակնարկութիւնը բաւական եղած է ընտիր եւ շքեղ ընդլայնումներ թելադրելու: Վարդանանք Պատմագրին, Նամանկերու պարզ յիշատակութիւնը Փարպեցու մէջ, առջին դասիկներ յիշելու տեղի կու տայ: Մարգարեան խոյ-տաւակութեան շատ համառոտ յիշատակութիւնը Փարպեցու մէջ (էջ 253), առջին սորի կերպով կը շրջանակուի՝ հանդիսաւոր եւ քառանկի. Փարպեցու «կանայք փափուկէքը կը դրէ Վրդոյ. Պատմագիրը կոյն քննացնելու» փրկանեալ ներշնչումով, խոտովանորին նախարարաց խնդրանքով վերագրաւը, «որոյ տեսն իսկ իւր առանց աննայել երկնայութեան զկրկարածն հրեշտակի ցոյցեալ ծանուցանելու աննայել տեսողաց զայրոն (ճգը: էջ 822), բաւական եղած է որ Պատմագրին իւր բաւոր ոյժը թափէ աղայայայտէ գրուազգ մը՝ Մարութեանն ներշնչուած, ուր հրեշտակացած է խոտովանորը:

Ենթ խոյցով վարդանանք Պատմագրին բուր ինչ հանդիսաւորութիւնը, թէ խորհրդածութիւններուն, թէ նկարագրութիւններուն, եւն եւն, ամէն ալ հանգիստ ժամանակ եւ աշխատանքի պատրաստ գրուած մը կը պահանջեն. — զայս սննդած է վարդանանք Պատմագիրը:

ԱՅՆԱՐԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՐԵՐ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(Հարստութիւններ)

ԱՇՏԻՇԱՅ (սեռ. Աշտիշտ), Հայոց հրեանկան կենաց դիմաւոր քաղաքը Դ. դարուն, զիւր 30 80 արուն գին մէջ փառաւ. 37, 48, 114, կրին 42, փարց. 104, խոր. 85, 202 (բացառ. յԱշտիշտից), 260, 270, 280, 280, 16, 29 (սեռ. Աշտիշտից), 80, 34, Անդ. 65, 69 եւն, Ժողովրդական ստուգարանութեամբ մեկնուած յաւր (տ. պահ. յԱշտիշտ) «զհ. բառով. այսպէս՝ Յաշտիշտ Աշտիշտ. 606, անէ՛ իր» յաշտիշտ ուրէի, Աշտիշտ. 606, յաշտիշտ ուրէին, խոր. 88, «Աշտիշտ տեղեացն, 280, 40, կամ իր» յաշտիշտ, զհայտաւ, (πολύθυτος), տեռ. 4-8. 198 եւ 212: Այս մեկնութիւնը արժէք չունի. վրան զՅաշտիշտ նախնական անէ է. Զարեշտ անուան նման կերպով կազմուած է Աշտիշտ ըստ 4-8, 40, 211, 211. Աշտիշտ պարսկական կրճատուած անուն մը է լայն «աշտիշտիւն, տեռ վերն էջ 282 տ հին պարս. āyāti- — Ըստ Ագաթանգիւրից 606 Աշտիշտ կը «ի անոր լեւորէն քաղաքէն կը վերայ գեղանք եփրատայ (այս է Ագաթանգիւրի), որ Նազնէպ Նայի ի մեծ լեւանն Ցաւրոսի, ըստ փառաստի 115՝ Աշտիշտան իշխանով՝ կը համարուէ եփրատայ եփրէն, ուր երկու գեղաց իրարու հետ կը միանան հին Մեծաք քաղաքին քով, զոր շինած էր Սաւանարակ թագաւորը: Ինծի՛. Նոր Հայ. 193—194 Աշտիշտը կը նշանաւորեն Ս. Սահակ զիւրին հետ «հետի ի սուրբ կառապետի իբրեւ 6 ժամու. յարեւելեան իրոյն նորայ առ ստորաւով լեւոր... Զորոս եկեղեցին եւ զմեծաւորն քաղաքը լեւորութեան առ ի շինել է քաղաքն անոր զայս քաղաք կամ իրեւելեան լեւորայ... Եւ Սուրբ Սահակոյ մինչ ի կամուրջ... հետի է իբրեւ 2 ժամու. Ուստի Guinet 2, 587 այս տեղը կը փնտռէ այժմեան Դերիկ մէջ (?), ուր է եւ իւր յիշեալ կամուրջն եփրատայ. իսկ լեւել 1, 296 ծան. Աշտիշտան՝ առանց ապացոյց յառաջ բերելու՝ այժմեան Ս. կառապետ վանքին տեղը կը բնէ:

ԱՂԱՐԱՐԱՐ տեղի Բ. 111 վայոց անդ գին մէջ Օրբէլ. 261, ԱՍ. 97, Բ. 109 Երեւանի գին մէջ ԱՍ. 815 տ Աղարարին ինծի՛. 44. 608, ԱՍ. 861, 869, ինծի՛. Նոր Հայ. 267, Աղարար մեծաւորն 3 միջ Նախիջևանեան հետու. Möllers Simonis Vom Kaukasus 2. pers. Meerbus. 52, որմի իր անունն առանք է Միկիթար Աղարարայի. Աղարարի զիւր է մեծաւորն Միկիթար մէջ ինծի՛. 44. 136, Աղար. (Հարպարաշ) 310, ինծի՛. Նոր Հայ. 162, այժմ՝ Abaran պինի քաղաքէն 2, 634—635՝ Աղարարի Ս. խաւ վանքով Բ. 47 Առուներին անդ գին մէջ Աղար. 2, 714. Պաշտ. Աղարար (Հայ. թրքերէն տ. զաւի) Բ. 185 Նոր գին մէջ ԱՍ. 260, լեւել 1, 137 (վերին քաղաքի տ. Աղարար-սուրբ վայոյ). Աղարարի քաղաքի հիւսիսակողմէ Hausknecht-Kiepert Routen im